

S Z E M L E

Szabó Imre: A jogszabályok értelmezése*

SZALAY JÓZSEF

I.

I. Ritka alkalom a magyar jogtudományi irodalomban, hogy egy monografikus mű azzal az igénnyel lépjen fel, hogy ne csak a szűk prakticismustól szakadjon el, ne csak túlvesse tekintetét a hazai határokon, ne csak a meghaladott és fennálló kritikáját adja, hanem magasabb dogmatikai szinten újjal gazdagítsa az egyetemes jogtudományt.

Szabó Imre új könyvét pedig ez a sokat ígérő célkitűzés vezeti: meg kívánja fogalmazni azt az értelmezéseméletet, amely a szocialista jog értelmezésére „*történetileg és tudományosan egyaránt helytálló, igaz elméletet*” ad. (12. p.)

E feladat teljes nagyságát csak akkor tudjuk lemérni, ha áttekintjük a szocialista jogtudománynak az értelmezés elméletére vonatkozóan eddig elért eredményeit, és ugyanakkor figyelembe vesszük azt a terjedelmes elméleti anyagot, amelyet a burzsoá jogtudomány alakított ki. A szocialista jogi irodalom Szabó Imre előtt a szocialista értelmezés-elmélet átfogó célját még nem tűzte maga elé. Szabó Imre könyve rendkívül széleskörű tudományos apparátussal igen részletesen elemzi mindazokat az állásfoglalásokat, amelyek a szovjet jogtudományban, valamint az európai népi demokráciák jogirodalmában eddig felmerültek. Ezek többségére az jellemző, hogy az államjog művelői (Golunskij-Sztrogovics, Kareva, Fegykin, Denyiszov, Lukics) általános állam- és jogelméleti műveikben a jogforrások tanával kapcsolatban foglalkoznak a jogértelmezéssel, vagy hogy a civilisták (Joffe, V. Knapp, Vasziljev, Világhy), illetve a büntetőjogászok (Mensagin, Sargorodszkij, Piontkovszkij, Kádár) a maguk jogágának sajátos szempontjaiból foglalkoznak a polgári jog, illetve a büntetőjog szabályainak értelmezésével. Az a néhány monografikus munka, amely az értelmezés kérdését átfogóan tárgyalja (Tkancsenko, Alekszandrov, Kiricsenko, Farber, Nedhajbo), eleve csak a szovjet jog normáira korlátozta kutatásait. Szabó Imre a szocialista jogirodalomból bőven merít, eredményeit felhasználja, szükség esetén megállapításait megbírálja vagy helyesbíti, — de ugyanakkor ennél jóval többet tesz, a szocialista jogtudomány eddigi részeredményeit lényeges új elemek hozzáadásával magasabb szinten egységgé ötvözi, s ezzel valamennyi szocialista állami és társadalmi berendezésre érvényes, az egyes államok pozitív szabályain túllemelkedő megállapításokat tesz.

A jogértelmezés burzsoá irodalma rendkívül bőséges. A német pandektistáktól az „*Interessenjurisprudenz*” művelőin és a szabad jogi iskolán át egészen Kelsen tiszta jogtanáig a burzsoá jogtudomány valamennyi irányzata kimunkálta a maga értelmezéseméletét. Az így felhalmozott gazdag anyag átfogó marxista kritikáját a szocialista jogtudomány eddig nem végezte el, — s ugyanakkor a burzsoá jogtudomány megállapításainak kritikai értékelése igen jelentős segítséget jelent az értelmezés körében felmerülő kérdések megértéséhez és a szocialista értelmezésemélet szabályainak kialakításához.

2. A vázolt, rendkívül igényes célkitűzés igen szigorú mértéket kíván. Annál nagyobb öröm a bíráló számára, ha e szigorú mérték alkalmazásával is bizvást megállapíthatja: Szabó Imre műve *a küüzött feladatot megoldotta*, minden lényeges vonásában kialakította a szocialista jogszabályok értelmezésének elméletét.

Nem könnyű feladat, hogy ennek az értelmezéseméletnek legfontosabb megállapításait — a bíráló által megszabott viszonylag szűk keretek között — összefoglaljuk, s ezzel megkíséréljük a mű rendkívüli gazdagságát néhány tételbe sűríteni. Ennek elvég-

* Szabó Imre: A jogszabályok értelmezése. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1961. 618 p.

zését azonban elengedhetetlennek tartom ahhoz, hogy megfelelően értékelni tudjuk azt a tudományos eredményt, amit Szabó Imre könyve jogirodalmunk számára jelent: az újat, amivel a könyv a jogtudományt gazdagította.

a) Első helyre Szabó Imrének azt az alapvetően marxista kiindulópontját helyezhetnők, hogy — szemben a burzsoá-idealista szemlélettel, amely a gondolat és a kifejezés között áthidalhatatlan szakadékot lát — „a gondolat közvetlen valósága a nyelv” (43. p.), s ennek következtében a jogszabályok szövege a bennük foglalt tartalomnak, az uralkodó osztály akaratának *adekvát kifejezési formája*. E megállapításból folyik, hogy a törvény tartalma a nyelvi megjelenési formából megismerhető, különösen akkor, ha — s ez a szocialista állam lényegéből következik — a jogszabályok immár nem a társadalmi viszonyok elkendőzésére, valamilyen misztikus-apriorisztikus igazságossági alapeszme (107. p.) ködébe való burkolására irányulnak, hanem a társadalmi viszonyoknak megfelelő osztályakarát leplezmentes kifejezései. Így az alap és a felépítmény korábbi ellentmondásainak megszüntetése e vonatkozásban is érezteti hatását a jogtudományban: lehetővé teszi valóban tudományos értelmezésselmelet kidolgozását. A szocialista törvény öszinte, nem szorul arra, hogy megjelenési formája mögött elrejtse az uralkodó osztály akaratának valóságos osztályjellegét.

b) Második helyre Szabó Imrének az a megállapítása kívánkozik, mely szerint a jogszabályok értelmezése voltaképpen nem más, mint a *jog lényegének megismerésére* irányuló művelet (110. p.). A jog értelmezése nem szakad el a társadalomtudományok marxista megismerési módszereitől, s ebből következően Szabó Imre határozottan tagadja valamiféle önálló „jogi módszer”, „sajátos jogász logika” létét. A megismerés módszerei alapján véve azonosak valamennyi tudományágban, s ebből következik az is, hogy a jog egészére is kidolgozható az értelmezés általánosan egységes elmélete. Meggyőzően mutatja ki annak a korábban dívó álláspontnak tudománytalanságát, amely a polgári jogban és a büntetőjogban külön-külön „saját” értelmezésselmeletet kívánt felállítani (73. p.). Az értelmezésselmelet tudományos helyének megállapítása és kapcsolata a társadalmi tudományokkal azután tovább vezet arra a megállapításra, hogy az értelmezésselmelet lényeges vonásainak szükségképpen azonosaknak kell lenniük valamennyi szocialista államban. Éppen e közös vonások feltárása a mű elsőrendű, a szocialista jogtudomány szempontjából legkiemelkedőbb jelentőségű feladata (543. p.).

c) Az értelmezés módszerei tekintetében Szabó Imre leglényegesebb megállapítása e módszerek *komplexitása*. A módszerek elemzése során nem törekszik arra, hogy mindenáron újat hozzon, s az értelmezés hagyományos módszereit — (grammatikai, logikai, rendszeri és történeti) — átkeresztelje, ugyanakkor a marxista ismeretelmélet fényénél ezeknek a hagyományos kategóriáknak tartalmát alapvetően megújítja s kimutatja dialektikus egységüket. Felismeri, hogy ezeket a módszereket nem egymással szemben, egymás helyettesítésére kell alkalmazni, hanem minden esetben valamennyi módszer egysége (117—118. p.) adja meg azt a gazdagabb, teljesebb törvénytartalmat, amely az értelmezési művelet célja.

Kifejti az értelmezési művelet logikai tartalmát, amely — mindig a jogalkalmazás részeként — analitikus és egyben szintetikus tevékenység, s e kettőt mindig együtt, egymást kiegészítve, korrigálva kell alkalmazni (119. p.). Az értelmezés módszerei elemeit elvileg a legegyszerűbb értelmezési folyamat is magában foglalja, még akkor is, ha a rendszeri-történeti módszer elemeinek alkalmazása a jogalkalmazóban nem is tudatos (171. p.).

Messze vezetne, ha itt akárcsak röviden is meg akarnánk ismételni mindazt az újat és meggondolkoztatót, amit Szabó Imre elemzése az értelmezési módszerek egyes fajairól, ezek összefüggéseiről egymással és a marxista ismeretelmélettel feltár. Legyen elég — inkább csak jelzésként — utalni arra a megállapításra, amely a burzsoá történeti elemzést elváltatja a marxista értelmezésselmelet történeti módszerétől. Az előbbi úgyszólván kizárólag a jogszabály keletkezési körülményeit kutatja, s így eleve konzervatív irányú, — a szocialista jogtudományban viszont a történeti értelmező módszer nem reked meg az „előkészítő anyagok kultuszánál”, hanem tudatosan a valódi törvényhozói akarat, a termelési viszonyok által objektíve meghatározott osztályakarát feltárására törekszik (222. p.). Nem hunyja be a szemét az előtt sem, hogy a megszületett jogszabálynak megvan a maga „története”, amely megmutatja, hogy a jogszabály tartalma annak megalkotása óta hogyan fejlődött, gazdagodott (223. p.). Természetesen a történeti szemlélet — és éppen ebben van a komplexitás lényege — nem függetleníti magát a törvényhozó akaratától. A törvény gazdagabb tartalmát mindig a törvényhozó akaratának alávetve kell kimunkálni, és így a teljesebbé tétel csak a törvényhozó akaratát által meghatározott irányban történhetik, azzal sohasem kerülhet szembe.

d) A burzsoá jogtudomány értelmezésmélete — párhuzamosan azzal a folyamat-
tal, amelyen a kapitalista társadalom a klasszikus kapitalizmustól a bomló imperialista
monopolkapitalizmusig keresztül jutott — alapvető változáson ment át: a kezdetben
az értelmezést tilalmazó álláspont eljutott önmaga tagadásáig, a szöveg korlátlan meg-
változtatásának megengedéséig. Ezzel szemben a szocialista értelmezésméletet józan
mértéktartás jellemzi: az értelmezés mindig a *jogszabály* alkalmazásának része, tehát
azzal sohasem lehet ellentétes. Ugyanakkor az értelmezés elengedhetetlen feltétele annak,
hogy a jog szolgálati szerepét betöltse és a jogszabály mögött felismerhető osztályérdek
legmegfelelőbb megvalósítását szolgálja. Ez a gondolat viszont felveti az *értelmezés*
eredményének kérdését. Mi hát az értelmezés eredménye: *más-e* az értelmezés eredménye-
ként megismert jogszabálytartalom, mint az értelmezett jogszabály? Ehhez képest
indokolt-e, megengedett-e kiterjesztő, illetve megszorító értelmezésről beszélni, vagy —
az értelmezés jogszabályhoz kötöttsége folytán — szocialista viszonyok között csak
deklaratív értelmezésről lehet-e szó? Szabó Imre válasza erre a kérdésre példát mutat
a dialektikus módszer alkotó felhasználására: az értelmezés eredménye nem szakadhat el
a törvénytől, nem kerülhet szembe a törvényhezó akarattal, s emyiben deklaratív,
ugyanakkor azonban az elsődlegesen felismerhető törvénytartalommal szemben mégis
kiterjesztő, illetve megszorító. Az értelmezett jogszabály tehát mindvégig azonos marad
önmagával, s a kiterjesztés, illetve megszorítás csak az elsődlegesen felismert és még
nem teljes, nem kifejtett tartalommal szemben mutatott pozitív vagy negatív irányban
eltérést (241. p.). Itt egyesülnek az értelmezés előbb említett módszerei magasabb egy-
ségben. A grammatikai-logikai értelmezéssel, tehát az értelmezés alsófokú módszereivel
feltárt törvénytartalmat hasonlítjuk össze a rendszertörténelmi, magasabb fokú értel-
mezési módszer segítségével kimunkált teljesebb tartalommal (290. p.). E tartalmak
összevetésének eredményeképpen beszélhetünk az értelmezés kiterjesztő, illetve megszo-
rító irányáról anélkül, hogy az értelmezés elszakadna a törvénytől, anélkül tehát,
hogy deklaratív kifejtő jellegét elvesztené.

e) Az értelmezés kérdésével egyidős probléma az *értelmezésmélet és a tételes jog*
viszonya. Mind a kapitalista jogban, mind a szocialista törvényekben számos pozitív
jogi szabályt találunk, amelyek az értelmezés kérdésével kapcsolatosak, azt szűkebb
keretek közé szorítják, vagy éppen megengedetté teszik, kijelölik az értelmezésre (hiva-
taltos értelmezésre) jogosult szerveket, vagy éppen megtiltják egyes jogszabályok értel-
mezését stb.

Ez a körülmény a pozitivisták irányzatok képviselőit gyakran olyan elméleti
meggondolásokra vezette, mintha az értelmezés elsődlegesen a pozitív jog kérdése lenne.
Ezek az irányzatok — a jogszabályok mély társadalmi megkötöttségének marxista
felismerése hiányában — az értelmezés kérdését teljesen voluntarisztikus jelenségnek
tekintették. E tudományosan alá nem támasztható állásponttal szemben Szabó Imre
világosan és határozottan állást foglal az *értelmezés tudományos jellege* mellett. Az értel-
mezés fogalma jellegzetesen elméleti jellegű kérdés, amelyen mit sem változtat az,
hogy valamelyik törvénykönyv milyen álláspont mellett szövezi le magát: az illető
álláspont ezzel csak pozitív jogi érvényt nyer, azonban tudományosan még nem lesz
igaz (77. p.). Ugyanígy a tudomány által vizsgálendő és eldöntendő kérdés az értelmezés
módszertana, a kiterjesztő-megszorító értelmezéseredmény lényege, s — az értelmezésen
túlmenően — a joghőzag létének elismerése vagy tagadása. Ezek a megállapítások
azonban nem jelentik azt, mintha a tételes jog szerepét az értelmezéssel kapcsolatban
tagadni lehetne: igen jelentős kérdésekben, így pl. egyes jogágakban a kiterjesztő értel-
mezés megszorítása, vagy a kötelező erejű értelmezésre jogosult szervek kijelölése tekint-
etében a pozitív jognak kell állást foglalnia (79—81. p.). Az viszont a szocialista társada-
lomtudományok lényegéből folyik, hogy a pozitív jogi szabályozásnak is az alapul
szolgáló társadalmi viszonyok mélyreható elemzésén kell nyugodnia. Más szóval a szocia-
lista jog ilyen irányú pozitív szabályai sem nélkülözhetik a jogtudomány elméleti alap-
vetését.

Sajátos és különösen fontos érintkezési pontja az elméletnek és a tételes szabályo-
zásnak az értelmezés biztosítékainak kérdése. Szabó Imre felismeri, hogy a szocialista
törvényesség megvalósítása szempontjából milyen jelentősége van a jogszabályok
tudományos értelmezésének, és rámutat arra a veszélyre, amelyet e szempontból a szabad-
jogi iskola hatása alatt álló, voluntarisztikus értelmezési álláspontok jelentenek. Éppen
ezért — s a kérdés éles expozíciója önmagában is jelentős — a szocialista jogalkalmazás
nem nélkülözheti azokat az intézményeket, amelyek az értelmezés helyességét biztosít-
ják. E garanciák lényegükben két csoportra oszlanak: az egyikbe tartozik maga a tuda-
mányosan megalapozott, szocialista értelmezésmélet és annak mind a jogalkotásban,

mind a jogalkalmazásban való következetes érvényesülése (315. p.), — a másikba viszont a tételes jog szabályai tartoznak az értelmezésre hivatott szervek megfelelő kijelölésével, a célszerű jogorvoslati rendszer kialakításával, az ügyészségnek a törvényességet őrző szerepével stb. (323—325. p.).

f) A *joghézag és az analógia* sokat vitatott kérdése voltaképpen az értelmezésen túlmutat, ugyanakkor azonban attól — a tudományos tárgyalás szempontjából — elválaszthatatlan. Szabó Imre megjegyzően fejt ki azokat a szálakat, amelyek a joghézagot és az analógiát az értelmezéshez fűzik (lényegében értelmezés, csak negatív eredményű értelmezés annak megállapítása, hogy meghatározott tényállásra valamely jogszabály nem terjed ki), s emellett azokat a jegyeket, amelyek a joghézag betöltésére hivatott analógia alkalmazását a kiterjesztő értelmezéstől elválasztják. E megkülönböztetés éppen a garanciák szempontjából (s ezek megkövetelése az analógia területén még indokoltabb, mint az értelmezéssel kapcsolatban) jelentős: az analógiának a szocialista jogalkalmazásban mindig kivételes jelenségnek kell maradnia (379. p.). Míg az értelmezés a törvényhozó akaratát tárja fel, az analógia csak következtetés útján jut el egy, a törvényhozó által ki nem mondott s közvetlenül nem is akart tételhez (381. p.).

Szabó Imre joghézagelmélete számot vet a jogalkotás tényleges lehetőségeivel, s a szocialista jogirodalom túlnyomó részével összhangban a joghézag elismerése mellett foglal állást. Olyan törvénykönyvet alkotni, amely a szabályozni kívánt terület valamennyi életviszonyát átfogná, lehetetlen, — de még ha lehetséges lenne is, az életviszonyok fejlődésével újabb és újabb tényállások merülnek fel. Mint V. Knappnak a joghézag létét tagadó álláspontját bírálva megállapítja: a joghézagnak a *tények alapján való* elismerése nem sértheti a szocialista törvényesség megszilárdítására törekvő helyes irányzatot (359. p.). A joghézag létének elismerése mellett is ügyel azonban arra, hogy ez ne vezessen a jogalkalmazói jogalkotás korlátlan elismeréséhez, ami egyrészt az állami szervek hatáskörének megvonásával, másrészt a szocialista törvényességgel összeférhetetlen lenne. E törekvés legfőbb biztosítója éppen a joghézag helyes meghatározása: Szabó Imre a joghézagot csak a jog által magasabb szinten szabályozott területen ismeri el (tehát a non-jus területét, a jogalkotó által tudatosan nem szabályozott életviszonyokat eleve kirekeszti), s e körben is kizárja az analógia alkalmazását a burzsoá jogtudomány ún. kritikai joghézagjai esetében, ami voltaképpen a törvényrontó szokásjog elismerését jelentené. A szocialista törvényesség contra legem analógiát nem tűr meg.

A joghézag tudományos fogalmának megállapítása lehetővé teszi viszont az analógia megengedtségének kimondását (437. p.) mindazokban a jogágazatokban, amelyekben a pozitív jog az analógia alkalmazását nem tiltja. Éppen a joghézag tudományos megállapítása zárja ki a szokásjogi jogalkotás elismerésének veszélyét, s viszont a hézag felismeréséből elvileg szükségszerűen következik az analógia útján való kitöltés igénye (438. p.). Ha a szocialista jog valóban el akarja látni felépítményi funkcióját, szolgálati szerepét, a joghézagok kitöltésével nem várhat a törvényhozás intézkedését, hanem azokat legalábbis időlegesen, analógia útján kell kitöltenie.

g) Az *értelmezés fajai* tekintetében Szabó Imre az értelmezést végző alanyok szerint csoportosítja a jogilag releváns értelmezésfajtákat, megkülönböztetve a jogszabályi, a jogalkalmazói és a jogirodalmi értelmezést (520. p.). Annak megállapítása, hogy az értelmezés egyes fajtái kötelezőek-e és milyen körben, a pozitív jogra tartozó kérdés; bár itt is meg kell követelni, hogy a tételes jog szabályait a jogtudomány eredményeinek figyelembevételével alakítsa ki.

Az értelmezés kötelező erejének tárgyalása során a mű igen behatóan foglalkozik az egyes szocialista államok legfelső bírói szervei által kibocsátott irányelvek kérdésével, mint azzal a területtel, ahol a jogalkalmazás — Szabó Imre kifejezésével élve — feszegeti a jogalkotás ajtaját, sőt ezt az ajtót talán ki is nyitja (408. p.). Különösen áll ez abban az esetben, ha ezek az irányelvek a tételes jog szerint a bíróságokra kötelező erejűek. Helyesen mutat rá a mű ebben a vonatkozásban a magyar jogrendszernek arra a következtetlenségére, hogy így az állampolgárok által megismerhető módon közzétett és reájuk kötelező érvényű magatartási szabályt ettől eltérő módon megjelenő irányelvek értelmeznek, jóllehet ezek megismerése az állampolgárok számára éppúgy lényeges lehet, mint a norma megismerése. Örömmel kell üdvözölni azt a megoldási módot is, amelyet a következtetlenség feloldására ajánl, hogy ti. e kötelező irányelvek a jogszabályok módjára, a hivatalos lapban kerüljenek közzétételre (535. p.). (Természetesen az ilyen közzétételi mód még egy vonással közelebb hozná a Legfelsőbb Bíróság kötelező irányelveit a normatív jogszabályértelmezéshez.)

3. Egy tudományos mű tartalmát sarkalatos tételekre redukálni nem könnyű feladat, s mindig azzal a veszéllyel jár, hogy a részletek gazdagságának elhagyása hely-

telen színben tünteti fel az elemzett művet. Ennek ellenére szükségesnek tartottam, hogy „A jogszabályok értelmezésé”-nek legfőbb tételeit röviden összefoglaljam, mert ez a kép még vázlatosságában is meggyőzően igazolja a bevezetőben tett megállapítást: itt a szocialista jogszabályértelmezés teljes, átfogó, tudományos alapokon álló elméletét látjuk magunk előtt. A mű a maga elé tűzött fő célt eredményesen oldotta meg.

Ez az elmélet alapjaiban helytálló és megnyugtató választ ad a szocialista államokban a jogszabályok értelmezésével kapcsolatban felmerülő valamennyi kérdésre. De ez a megállapítás nem jelenti azt, mintha a könyvnek minden tételével szükségképpen egyet-értenénk. Ehelyütt a következő két jelentősebb kérdésre szeretnék rámutatni.

a) Szabó Imre műve — helyesen — a *teljességre* törekszik. Ehhez képest kritikailag vizsgálat alá veti a burzsoá jogtudományi irányzatok valamennyi jelentősebb művelőjét (s itt — a mű dícséretére legyen mondva — szakít a nálunk gyakran észlelhető egyoldalúsággal, és a német jogi iskolák mellett bőven idézi a francia és angolszász jogrendszerek alapján álló szerzők könyveit). A szocialista jogtudomány vizsgálata során igen alaposan feldolgozza azt a teljes anyagot, ami a szovjet jogirodalomban és az európai népi demokráciákban e vonatkozásban megjelent. A szocialista tételesjogi anyagok körében pedig ezen túlmenően egyes ázsiai szocialista államok törvényeit is idézi. Csak az sajnálatos, hogy ez a gazdag anyag a szocialista Kínát nélkülözi.

b) Szabó Imre művén végigvonul a jogi jelenségek dialektikus-történeti szemlélete. Kiemeli a népi demokráciák jogfejlődésének azt a sajátosságát, hogy ezek az államok rövidebb-hosszabb időn át a kapitalista viszonyok között kialakult joganyag jelentős részét megtartották, és világosan rámutat arra, hogy ez milyen következményekkel járt a szocializmust építő államok értelmezési gyakorlatára (265. és köv. p.). Ennek az értelmezési gyakorlatnak a megítélésében azonban nem tudok a mű álláspontjával egyetérteni. Szabó Imre megállapítása szerint az értelmezés eredményére vonatkozó tételek helyességét nem lehet „az értelmezési gyakorlatban észlelt hibákon mérni”. A régi és az új jogszabályok együttes alkalmazásának időszakát s az ehhez fűződő lazább értelmezési gyakorlatot átmeneti jelenségnek tekinti, amelyre vonatkozóan „főlősleges lenne az értelmezési gyakorlatnak most valamiféle szigorú megítélése”.

Úgy gondolom, hogy ennek a kétségtelenül átmeneti jellegű értelmezési gyakorlatnak a megítélésére kevésbé alkalmas a Szabó Imre által kialakított szigorú értelmezésemélet. Ez az értelmezésemélet olyan premissákra épül, amelyeket csak a szocialista jogalkotás espedig annak is érett, kódexalkotó korszaka biztosíthat. Az ilyen alapokon nyugvó elméleti szabályokat méltánytalan és indokolatlan lenne egy olyan átmeneti korszakra alkalmazni, amelyik nehezen áttekinthető, gyakran egymásnak ellentmondó jogszabályok között alkalmazta (és értelmezte) a jogot, de *lényegében helyesen, az uralkodó osztály akaratának megfelelően, és ezzel határozottan elősegítette a szocialista fejlődést*. Nézetem szerint itt nem arról van szó, hogy ezt a gyakorlatot főlősleges lenne szigorú mértékkel itélni, sem pedig arról, hogy e korszakra az értelmezési gyakorlat voluntarisztikus irányra lett volna jellemző. Szabó Imre megállapítása, hogy az értelmezés történetileg kötött. E tétel alkalmazásával — úgy gondolom — az átmeneti időszak jogértelmezésének megítélése szigorú, de történeti mértékkel mérve is alapjában csak pozitív lehet. Az adott joganyagot, az adott történeti helyzetben nem lehetett a megvalósult vagy megvalósuló szocializmus viszonyaira kialakított elméleti szabályai szerint értelmezni, s az ilyen viszonyok között elkerülhetetlen, bár gyakran „erőltetettnek vagy önkényesnek tűnő” lazább jogértelmezés tette csak lehetővé, hogy a jog szolgálati szerepét elláthassa.

Az átmeneti korszak jogértelmezésének vagy ha úgy tetszik a „*forradalmi jogértelmezésnek*” ilyen szemlélete — egyebek között — meggyőző magyarázatot szolgáltat arra is, hogy az első forradalmi idők büntetőtörvénykönyve a Szovjetunióban miért engedte meg az analógiát, s viszont az új szovjet büntetőjogi alapelvek a büntetőjog leglényegesebb kérdéseiben (a bűncselekmény és a büntetés vonatkozásában) miért zárják azt ki. Ez a folyamat a jogi jelenségekben is kifejezésre juttatja a szocialista társadalmi viszonyok megszilárdulását, ami lehetővé tette a szocialista jogrendszer kialakítását s ezzel a szocialista törvényesség egyre hatékonyabb megvalósítását.

II.

A jogtudományban újat alkotni csak a marxizmus—leninizmus módszerével lehet. Szabó Imrét is az segítette a szocialista értelmezésemélet megteremtéséhez, hogy alkotó módon használta fel mind a burzsoá viszonyok és elméletek bírálataiban, mind a szocialista viszonyok elemzésében a marxizmus tudományos elméletét, a dialektikus materializmust. Ez a szemléletmód velejéig áthatja az egész művet, meghatározza Szabó Imre tudományos

módszerét. Ez a módszer teszi alkalmassá arra, hogy a hagyományos kategóriákat új tartalommal töltsé meg, új összefüggéseket tárjon fel, s nem egyszer frappáns erejű magyarázattal szolgáljon a jogban megszokott, rutinszerűen tudomásulvett jelenségek és intézmények megvilágítására. E módszer jellemzésére csak néhány példa szolgáljon:

1. A jog jelenségeit, s így az értelmezéstudomány kérdéseit is *fejlődésükben* kell vizsgálni. A jogtudománynak mint a gazdasági fejlődés által meghatározott felépítménybeli jelenségnek szükségszerű fejlődését világítja meg az a gondolat, amely a burzsoá értelmezéstudomány alakulását kíséri végig. A klasszikus kapitalizmus viszonyai között az alap és felépítmény viszonylagos egyensúlyi helyzetű jut kifejezésre az értelmezés szigorúságát, törvényhez kötöttségét vagy éppen eltiltását hangoztató nézetekben. Ahogy azonban a gazdaság továbbfejlődése a jogrendszer újabb és újabb ellentmondásokba keveri, ez objektív alapot szolgáltat az értelmezéstudomány fellazítására (21. p.). E folyamatnak a végén — különösen ha az uralkodó osztály érdeke a valóságos osztályviszonyok elkedőződésére, a jogállandóság látszatának fenntartására irányul — szükségszerűen el kell jutnia a törvény értelmezésének teljes szabadságát hirdető, sőt az értelmezés köntösében az új jog alkotását megengedő felfogásig.

Rendkívül tanulságos, ha ezt a folyamatot egybevetjük az értelmezés szocialista megítélésében bekövetkezett fejlődéssel, amit Szabó Imre elsősorban az európai népi demokráciák példáján mutat be. Itt a fejlődés — anélkül, hogy olyan végletes lenne, mint a kapitalizmusban — ellentett irányú, s ezt az irányt objektíve meghatározza az a tény, hogy a népi demokráciák viszonylag békés kialakulása a hagyományos joganyag túlnyomó részét átvette és alkalmazta. Ezek a törvények — például nálunk — kétfős értelemben is elavultak (304. p.): már a tőkés fejlődés színvonalától is elmaradtak, és a felszabadulás folytán bekövetkezett átalakulással egyre inkább történelmileg is meghaladtakká váltak. Ilyen jogrendszerre az értelmezés lazább felfogása a jellemző: a kiterjesztő értelmezés és az analógia közötti határok elmosása, sőt a jogalkalmazó szervek által történő jogszabályalkotás (408. p.). Amilyen mértékben azonban kiépül a szocialista jogrendszer, ahogy szaporodnak már szocialista szellemben fogant kódexünk, ez megkívánja — de egyben lehetővé is teszi — az értelmezésre és az analógiára vonatkozó szigorúbb, tudományos felfogás érvényesülését.

2. A dialektikus materializmus a jelenségeket *összefüggéseikben* vizsgálja, s arra törekszik, hogy eljusson a legmélyebb alapvető összefüggések feltárásáig. Ezt a tételt tárgyalva célul tűzi ki, hogy a jogszabályalkalmazónak elvileg mindig el kell jutnia — a megfelelő áttételeken keresztül — a jogszabály végső társadalmi összefüggéséig: Hogyan határozzák meg az adott termelési viszonyok az értelmezett jogszabályt, és mi az a szerep, amelyet a jogszabálynak a társadalmi alap irányában be kell töltenie (112. p.)? A szocialista értelmezés a rendszertani értelmezés során nem elégedhet meg a jogrendszer önmagában zárt szemléletével, fel kell ismernie azt, hogy a jogrendszer nem véletlenül kialakult képződmény, hanem a társadalmi viszonyok valóságos összefüggéseinek kifejeződése, tükröződése (198. p.). Hasonlóképpen mélyre tör a szocialista értelmezéstudomány akkor is, amikor a törvényhozói akarat megismerésére törekszik. Ha ezt a vizsgálatot az osztályakarat elemzéséig mélyítjük, illetve levisszük az osztályakaratot meghatározó gazdasági alapig (231. p.), az értelmezés módszereiben is megmutatkozik az a „más”, amivel a szocialista értelmezés történeti módszere többet ad a burzsoá irányzatoknál. Ez a módszer, és nem a történeti iskola által követett „Kultus der Materialien”, vezet el bennünket a valódi törvényhozói akarat megismeréséhez: ilyen törvényhozói akarat pedig van és megismerhető, szemben Kohler szellemes, de végső soron agnosztikus eredményre vezető érvelésével (210. p.).

Az összefüggések helyes feltárása jellemzi a könyv állásfoglalását a formális logikával szemben is. Az eredmény nem a formális logika tagadása, hanem annak felismerése, hogy ez az eszköz önmagában elégtelen a törvény valódi tartalmának felismeréséhez. A jogtudomány — mint egyetlen tudományág sem — nem állhat meg a formális logika szabályainak alkalmazásán, viszont a megismeréshez ezt az eszközt sem nélkülözheti (167. p.). A dialektikus kapcsolatok felismerésének szép példája az a gondolat, amely az értelmezés egyes módszerei elemeit összekapcsolja, s kimutatja, hogyan éri el az egyik (alacsonyabb) módszer alkalmazása a másik elem határát, hogyan megy át például a logikai elemzés a rendszertaniba, a rendszertani a történetibe (160., 178. és 195. p.). Ez az összefüggés azonban nemcsak mint felismerés tanulságos, egyszerűsített bizonyítékul is szolgál a műnek ahhoz a tételéhez, hogy az értelmezés módszerei elemei önmagukban nem tárhadják fel a teljes törvénytartalmat, azokat együttesen, egymást kiegészítve kell alkalmazni.

3. A marxista tudományt a spekulatív szemlélettől való idegenkedés, a tények alapos és mélyreható vizsgálata és a tények előtti feltétlen tisztelet, az *őszinteség* jellemzi.

Már idéztük Szabó Imrének a V. Knapp jogházagelméletét a tények alapján bíráló megállapítását. Hasonló szemlélet vezetí akkor is, amikor a szocialista jogban meglevő ellentmondások kérdését vizsgálja (177. p.). Itt sem törekszik az élettől elszakadt, idealizált képre. A valóságot híven tükrözve állapítja meg a zellentmondások létezésének tényét, és mutatja meg azok forrásait is: részben a gazdasági viszonyok változásában, részben a jogszabályszerkesztési munka hiányosságaiban. Az így keletkező — bár nem lényegi és nem feloldhatatlan — ellentmondások megszüntetésének egyik eszköze éppen az értelmezés (a másik s egyben döntő jelentőségű, a megfelelő színvonalú és ütemű jogalkotás). A következetlenségeket és ellentmondásokat nem azok tagadásával, hanem felismerésükkel és alkalmas módon való feloldásukkal kell megszüntetni.

Ugyancsak a tények feltétlen elismerése indokolja azt a bírálatot, amelyben Szabó Imre a gyakorlatnak azt a kicsinyes ügyeskedését részesíti, amely az analógiát formálisan úgy kerüli meg, hogy a tényálláson követ el erőszakot az abban szereplő fogalmak önkényes tágításával (320. p.: a saját gépkocsit vezetőknek hivatásos gépkocsivezetővé minősítése; 370. p.: a kerékpáros veszélyeztetési cselekménye). Az őszinteség igénye magyarázza meg azt az ellenszenvet is, amely a könyvben a törvényi fikcióval szemben mutatkozik (400. p.): a törvény jogi parancsban ne mondja ki, hogy valamit, ami nem „az”, annak „kell tekinteni”.

A tényanyag felhasználása körébe tartozik a kifejtett tételek gondos illusztrálása is. Ez a műnek különös erőssége. Idézetek és példák hosszú sora segít az elvontabb gondolatmenetek megvilágításában. Különösen szerencsés a mottóul választott Bacon-idézet, de ettől nem sokban marad el a Beccaria-tól (17. p.) vagy Montesquieu-tól (16. p.) idézett szövegrészek találó volta sem. Stone megállapítása (211. p.: az angolszász jogász ugyanolyan gyakorlatra tett szert a jogesetekkel való pseudo-logika manipulálásban, mint a francia jogász a törvények pseudo-logikai magyarázatában) szellemesen és ugyanakkor meggyőzően támasztja alá a teleologikus értelmezéseméletek tudománytalanságára vonatkozó tételt. Az a levezetés, amely prominens burzsoá jogtudósok művein keresztül mutatja ki, hogy a magát objektívnek hirdető irányzat gyökerében nagyon is szubjektivistá (47. p.), in petto példát mutat a marxista kritikai elemzésre.

A jogi „aranyigazságoknak”, axiómáknak visszatérő elemzése (70., 163., 255. p.) ismét feltárja, hogy a szocialista jogásznak milyen kritikus magatartást kell tanúsítania a hagyományos jogtudat legkézenfekvőbb, rutinszerű megnyilatkozásaiival szemben is.

Ha a példák vonatkozásában Szabó Imre műve hagy valami kívánnivalót, ez legfeljebb az lehet, hogy a szocialista értelmezésemélet és analógia elemzésénél is aránylag nagyszámú a hagyományos, „klasszikus” példa, és viszonylag kevesebb az újabb joggyakorlatból merített eset.

4. A marxista elmélet mindig a *gyakorlatból* indul ki, és a *gyakorlat számára* vonja le tanulságait. Éppen ezért nagy jelentőségűek azok a szálak, amelyek az értelmezéseméletet a gyakorlathoz fűzik, azok az összefüggések, amelyek az elmélet és a szocialista jogélet kapcsolatát meghatározzák. Ezek egy részével — az értelmezésemélet és a kodifikáció viszonyának jelentőségére tekintettel — a következőkben külön kívánok foglalkozni, de itt a mű tudományos módszerének értékelésénél sem lenne helyes ezekről az összefüggésekről hallgatni.

A marxista elmélet és a pozitív jog viszonyát kitűnően világítja meg, és ugyanezkor megállapításait a burzsoá pozitívizmustól élesen határolja el az analógia alkalmazhatóságára vonatkozó okfejtés (438. p.). Az, hogy a marxista jogtudomány a jog jelenségeinek bizonyos törvényszerűségeit feltárja, és e feltárt törvényszerűségeket érvényesülését szorgalmazza (ilyen pl. a jogházag objektív tényének felismerése és az ebből folyó törekvés annak megfelelő eszközökkel való kitöltésére), nem jelenti egy, a pozitív jogn felül álló valamiféle természetjog elismerését, hanem a valódi társadalmi összefüggések feltárását. A jogi jelenségekben a törvényszerűség felismerése nem alkot „jogi törvényeket”, hanem olyan elveket vagy módszereket állapít meg, amelyek tiszteletbentartása megóvja a törvényalkotót a voluntarista hibák elkövetésétől, és ezáltal biztosítja az elmélet alkotó felhasználását a gyakorlatban.

A jogtudomány feladata, hogy a pozitív jog szabályait tanulmányozza, ebből általánosított tanulságokat vonjon le. De ennél nem állhat meg, ha nem akar egyszerű leíró, prakticista doktrinává süllyedni. A tételek jog szabályai, valamint a szocialista állam- és jogelmélet alapján olyan általános törvényszerűségeket kell a jogtudománynak megállapítania, amelyekből következtetéseket vonhat le a pozitív jog helytállóságára

és további fejlődésére (522. p.). Ezeknek a megállapításoknak azonban nem kell szükségképpen konkrét törvényhozási javaslatoknak lenniük: az elméletnek *elvi* alapot kell adnia a tételes jogi szabályozáshoz, de nem szabad olyan szűk praktícizmusra szorítkoznia, hogy eseti megoldásoknak elvileg lehetséges, egyetlen megoldásként ajánljon. Csak ezeknek a szempontoknak a szem előtt tartásával maradhat meg a tudományos elemzés a tőle elvárt általános — elvi szinten.

Az elmélet és gyakorlat helyes arányára mutat az a megállapítás is (529. p.), amely a jogszabályértelmezés megengedhető körével kapcsolatban bírálja az eddigi szocialista állásfoglalásokat. Az értelmezési jogkör túlságosan szűk pozitív jogi meghatározása azzal a veszéllyel jár, hogy a gyakorlat előbb-utóbb szükségszerűen áttöri a szűk szabályozást, vagy kikényszeríti annak megváltoztatását. A tudományos állásfoglalással szembehelyezkedő tételes jogi szabályozás így nem állja meg az élet kritikáját.

Az értelmezésemélet és a gyakorlat kapcsolatának egyik sajátos területe a *bírói jogalkalmazás*. E vonatkozásban az értelmezésemélet fontosságát Szabó Imrének két tétele is kiemeli: egyrészt az értelmezés *mindig a jogalkalmazás része* (62. p.), — másrészt *minden alkalmazott jogszabályt értelmezni kell* (51. p.). Világos, hogy az államapparátusnak az a tagja, akinek hivatására a jogalkalmazás a legjellemzőbb, a bíró színvonalas és eredményes munkájához ebben a tekintetben nem nélkülözheti az elmélet segítségét. S „A jogszabályok értelmezése”, hasonlóan Szabó Imre korábbi ilyen tárgyú tanulmányához („A PTK tervezete és a jogértelmezés, M. Tudományos Akadémia II. oszt. közleményei, VIII. köt., 3. sz.), a mű magas tudományos-elvi színvonala mellett (vagy inkább éppen emiatt) ezt a segítséget meg is adja.

Szabó Imre kimutatja azt a *sajátos kölcsönhatást*, ami a joggyakorlat, az értelmezésemélet és a jogértelmezés tényleges eredményei között érvényesül (63. p.). A helyes értelmezésemélet teszi lehetővé a gyakorlat számára, hogy a törvénynek megfelelő, tudományosan alátámasztott értelmezési eredményre jusson. Ennek az eredménynek a próbáját viszont a gyakorlat szolgáltatja: létrejönnek-e a valóságban a jogalkotó által kívánt viszonyok. Ugyanakkor a gyakorlat veti fel annak szükségességét is, hogy az elmélet valamely jogszabályt részletesebb elemzés alá vessen, s így ösztönzően hat a tudomány fejlődésére.

A gyakorlat jelentőségének elismerése nem vezethet azonban ahhoz, hogy a joggyakorlat részt igényeljen magának a jogalkotásból. Elsősorban a tudományos értelmezésemélet a legfőbb biztosítéka annak, hogy a bírói gyakorlat útján alakuló értelmezés ne alakulhasson valamiféle „értelmezési szokásjoggá” (517. p.). Az állandó bírói gyakorlat kialakulhat anélkül is, hogy a döntéseket „precedensnek” tekintenénk, s hogy azok alkalmazását bármelyik bíróságnak magára kötelezőnek kellene tartania (401. p.). A gyakorlatnak a maga belső meggyőző erejénél, megalapozottságánál fogva kell hatnia, anélkül, hogy jogforrássá merevednék.

Az értelmezés példajaként idézi Szabó Imre Alkotmányunknak a *bírói függetlenséget* megalapozó rendelkezését. E szabály értelmezése azonban megérdemli, hogy illusztratív szerepén túl is felfigyeljünk rá. Az alkotmányos rendelkezés tartalmának példaszzerű értelmezésében feltárul előttünk a bírói függetlenség igazi tartalma (e függetlenség nem abszolút, nem jelent államon kívüliséget, hanem magában foglalja a népek és a nép akaratát kifejező törvényeknek való alávetettségét, — s ugyanakkor kizárja az egyes ügyekben az utasítás lehetőségét). Ekkor csatlakozik az Alkotmány által e helyütt használt „törvény” kifejezés értelmezése, amely nem jelentheti azt, hogy a bíró a törvénytől alacsonyabb fokú jogszabályoknak fölé lenne rendelve vagy azok törvényességét felülvizsgálhatná (284. p.).

Régi, a jogtudatban szinte hegyökeresedett tévhitet oszlatnak el a könyvnek az *igazságszolgáltatás megtagadására* (déní de justice) vonatkozó fejtegetései (330. p. köv. és 363. p.). A bíró döntési kötelezettsége nem valami felsőbb jogeszmétől vagy a jogrend szelleméből ered, hanem kizárólag pozitív jogi szabályból. E köteleességről csak ott beszélhetünk, ahol megállapítható a törvényhozónak a szóbanforgó életviszonyok teljes körének szabályozására irányuló akarata (itt kapcsolódik egyébként a döntési kötelezettség az analógia megengedettsége kérdéséhez). Helytelen a burzsoá jogtudomány szemlélete, amely a törvény helyett a bíró álláspontját választotta kiindulópontul. Ezzel mesterséges ellentétet teremtett a bíró és a törvény között. Emellett a burzsoá álláspont összevegyíti a fenti értelemben vett — s történetileg valójában csak a magánjogban felmerült — döntési kötelezettséget a törvénynek való feltétlen alávetettség államjogi alapelvével.

III.

Külön, kissé részletesebben szeretnék foglalkozni azokkal a tanulságokkal, amelyeket Szabó Imre műve a *kodifikáció elmélete és gyakorlata számára* jelent. Ezt a különös gondot nemcsak a jogszabályelőkészítés, a jogalkotás és az értelmezés rendkívül szoros kapcsolata indokolta, nemcsak az a sokoldalú elemzés, amellyel ezeket a kapcsolatokat a könyv feltárja. A most élő és alkotó jogásznemzedék nagy történelmi feladata a magyar jogrendszer gyökeréig ható megújítása, az új szocialista jog kialakítása. Ez a központi feladat természetessé teszi, ha felfigyelünk mindarra, ami a kodifikáció elméletére és gyakorlatára hathat, aminek tanulságait a jogszabályelőkészítésben hasznosíthatjuk.

1. Az értelmezés és a jogszabályelőkészítés—jogalkotás kapcsolatának *alaponál* Szabó Imre mutatja ki, amikor felállítja azt a már hivatkozott tételt, hogy a jogrendszer kodifikáltsága, valamint a szabályozás színvonala és módszere determinálón hat az értelmezés elméletére és gyakorlatára. A tudományos alapokon nyugvó értelmezésmélet kialakítását és érvényesülését csak a *szocialista* jogrendszer, tehát a marxizmus—leninizmus tanításai alapján nyugvó, a társadalom objektív valóságát őszintén visszatükröző, az uralkodó osztály akaratát nyíltan feltáró és annak legeredményesebb megvalósítására törekvő jogrendszer teszi lehetővé. Ezért az értelmezésmélet igen messzemenően érdekelt a jogszabályok teljességében és színvonalában. De emellett az alapösszefüggés mellett további kapcsolatokra világít rá a könyvnek az a tétele is, hogy az értelmezés sohasem öncélú, mindig a jogalkalmazás része. „Mellékes” vagy legalább is másodrendű kérdés, hogy a jogszabályértelmezés *gyakorlati* jogalkalmazás terén történik-e vagy *elképzel*t tényállásokra vonatkoztatva.” (62. p.). Ha ezt a gondolatot tovább visszük, kitűnik az a közeli rokonság — de természetesen az a döntő különbség is —, ami a jogalkalmazó-értelmező és a kodifikátor munkája között fennáll. A jogszabályelőkészítő is elképzel tényállásokból indul ki, és ezekre állít fel, képeleiben tehát alkalmaz szabályokat. Így tevékenysége mintegy reciproka a jogalkalmazó-értelmező jogász feladatának. Ebben az összefüggésben az analitikus műveletek és a szintézis dialektikus egysége tűnik elénk, amiből világosan felismerhető, hogy a szintézisre hivatott kodifikátor sem nélkülözheti az analízis módszereinek ismeretét. Ezt juttatja kifejezésre Szabó Imre tétele: „amit a jogelmélet az értelmezésre nézve tudományos igénnyel megállapít, tulajdonképpen a jogalkotónak is szól, sőt időrendben elsősorban neki szól (319. p.).”

2. Utaltunk már arra a szükségszerű összefüggésre, amely a *szocialista törvényesség követelménye*, a marxizmus értelmezésmélete és a *kodifikáció* között fennáll (305. p.) Ez a megállapítás világossá teszi, hogy a szocialista törvényesség kiteljesüléséről csak akkor beszélhetünk, ha teljes egészükben megteremtettük a szocialista törvényeket. Ezen a téren az utóbbi években hatalmas lépéseket tettünk, de Szabó Imre helyesen figyelmeztet, hogy pl. az államigazgatási jog területén a régi törvények megléte milyen értelmezési nehézségeket jelent (533. p.).

De a jogszabályértelmezés szempontjából az új törvényeknek nemcsak megalkotása hanem szabályozási módja és színvonala is rendkívül jelentős. A szocialista törvény kerüli a kazuisztikát, és ennek folytán jellege általánosabb, mint a burzsoá jogalkotásoké (271. p.). E módszer amellett, hogy a tényállások számának csökkentésével a határeseteket, s ezzel a lehetséges vitákat is csökkenti, megteremti a gazdag tudományos értelmezés lehetőségét, s ugyanakkor nem állítja a jogalkalmazót az elé a választás elé, hogy a törvénytől vagy az élettől szakadjon-e el. Az értelmezés lazaságának veszélyét a kiterjesztő értelmezés hordozza magában: ezt a veszélyt csökkenti a kazuisztikus szabályozást kerülő kodifikáció. Az egyetlen esettípus szabályozása kételyt ébreszt az alkalmazó-értelmezőben. Vajon azért szűk-e a szabályozás, mert a törvényhozó előtt a más, hasonló előfordulási mód nem volt gyakorlatilag ismeretes, vagy annak szabályozása elől tudatosan zárkózott el (302. p.)? A szocialista kodifikációs módszer könnyebb és gazdagabban értelmezhető szabályozást ad, és emellett elejét veszi a törvényt szembe kerülő értelmezésnek.

Különösen szembeszökő a kodifikáció jelentősége az analógia intézményével kapcsolatban. Denyszov tételéhez: a *jogrendszer* megléte, mint az analógia alkalmazásának előfeltétele (378. p.), logikusan kapcsolódik az a gondolat, hogy a szocialista jogrendszer egyben az analógia tudományosan helytálló alkalmazásának legfőbb garanciája is (382. p.). Ilyen rendszerben az analógia megmaradhat a joghézagok betöltésére hivatott *kivételes* jelenségnek. És szocialista viszonyok között e kivételesség az analógia *átmeneti* jellegével is párosul. Éppen a szocialista jogalkotás jellege — a valóságos törvény-

hozói akarat nyílt feltárása, s a gyors reagálóképesség a viszonyok változására — teszi lehetővé Szabó Imre követelményeinek megvalósítását. Szocialista viszonyok között nem engedhető meg, hogy valamely joghézag kitöltése évtizedekig analógia útján történjék (384. p.). A jogalkotónak az analógia alkalmazásában meg kell látnia a kritikai elemet is, fel kell figyelnie az analógia alkalmazásával jelzett joghézagokra és azokat előbb vagy utóbb jogalkotással kell kitöltenie (365—366. p.).

3. A kodifikációval kapcsolatos megállapítások hosszú sora igen sok megfontolásra érdemes gondolatot vet fel. Így pl. igen tanulságosak Szabó Imrének a *törvények közérthetőségére* és az ún. „jogi nyelv” kiküszöbölésére vonatkozó megállapításai (129. p.).

Ezt az utóbbi követelményt ugyan szívesebben fogalmaznám „a szocialista jogi nyelv megalkotására” irányuló igényként. A törvények nyelvi kifejezésformája ui. épp úgy nem nélkülözheti a saját műkifejezéseket, mint bármilyen más tudomány vagy akár szakma. Ezeknek a köznyelvvél való kölcsönhatására éppen Szabó Imre hoz igen jellemző példákat (134. p.). Messze vinne itt a törvénytövegezés sajátos nyelvi szabályainak kifejtese, de kétségtelen, hogy — az eddigi eredmények továbbfejlesztésével — meg kell szabadítanunk jogszabályaink nyelvét az évszázadok során ráakódott, az átlagos műveltségű állampolgár részére a szabály megértését lehetetlenné tevő parókásvitézkötéses floskulusoktól, s ebben Szabó Imrével teljesen egyetérték.

Ugyanebben a gondolatkörben egyszerűségében is frappáns erejű az a tétel, hogy az értelmezésnél — és erre már a jogalkotás során is ügyelni kell — „mind a szavaknak, mind pedig a jogszabályi rendelkezést tartalmazó mondatoknak a *köznapi életben tulajdonított értelmét kell előnyben részesíteni*” (133. p.).

A szocialista jogszabálynemlet megalkotását még távolról sem tekinthetjük befejezettnek. Erre figyelmeztet — és egyben *további elméleti munkára ösztönöz* — Szabó Imrének az elemzése, amellyel a törvények végrehajtó jogszabályainak és a jogszabály-értelmezésnek kérdéseit vizsgálja (497. és köv. p.). Szintén további elemzésre indít — s ugyancsak a jogszabálytan területére tartozik — az a bírálata is, amelyben Szabó Imre a törvények szokásossá vált többlépcsős (kormányrendelet — miniszteri rendelet — utasítás) végrehajtását részesíti (497. p.) vagy az értelmező és végrehajtó átmeneti rendelkezések elvi szétválasztására vonatkozó igény (467. p.).

A kodifikáció módszereire vonatkozó tanulságok körében szeretném még a figyelmet nyomatékosan ráirányítani Szabó Imrének arra a megállapítására, hogy a szocialista jogalkotásnak a törvények gyakorlati alkalmazását éber figyelemmel kell kísérnie, és kellő időben fel kell lépnie a helytelennek bizonyult vagy a gazdasági viszonyok fejlődése folytán meghaladottá vált jogszabályok pótlása érdekében. Ez a szocialista kódexek élet-tartamának bizonyos mértékű megrövidülésével jár, de nem jelentheti a szocialista jogalkotás színvonalának esőkkentését. Éppen ellenkezőleg: a szocialista jogrendszer így felelhet meg a társadalmi viszonyok gyorsütemű fejlődésének. A túlságosan gyors, a jogtudat kialakulását és megszilárdulását gátló jogszabályozási ütem ellen pedig éppen az analógia biztonsági szelepekének megengedése nyújt biztosítékot (437., 448. p.). Felhívja figyelmünket még arra is, hogy a gyakorlat tapasztalatainak értékesítésénél ne essünk abba a hibába, hogy az értelmezés egész gazdag eredményét megkíséreljük a törvény szövegébe bevinni (286. p.). Az ilyen kísérlet eleve kudarcra lenne ítélve, és a törvényalkotó azzal, hogy a gyakorlat kívánságainak figyelembevétele címén a prakszis kicsinyes, aprólékos kívánságait is kritika nélkül figyelembe venné, kazuisztikussá válna. Ez éppen a szocialista törvényyszerkesztésmód egyik legpozitívabb vonását, a szabályok világos, áttekinthető, átfogó jellegét veszélyeztetné.

4. Befejezésképpen még vitába szeretnék szállni Szabó Imrének azzal az értékelésével, amit a törvények *szakaszonkénti indokolásáról* ad. A szakaszonkénti indokolás kérdésének részletesebb megvilágítását különösen lényegesnek tartom azért, mert féltő, hogy Szabó Imre tudományos tekintélye folytán a gyakorlat a műnek erre vonatkozó teteleit félreérti, túlzó módon teszi magáévá, és ez a jelenleg következetesen követett módszerrel való szakítást jelentene.

Félreértések elkerülése végett hangsúlyozom, hogy Szabó Imre álláspontját az általános indokolás, valamint az egyéb előkészítő anyagok (előadói beszéd, országgyűlési tárgyalás, társadalmi vita) értéke, valamint jelentőségük korlátai tekintetében teljesen osztom, sőt lényegében elfogadom azt a gondolatsort is, amelyben kimutatja, hogy e törvényjavaslatok általános indokolása és részletes indokolása között *bizonyos* diszparitás áll fenn az általános indokolás javára, ami elsősorban a jogszabályelőkészítés nálunk dívó gyakorlatának következménye. Az alapvető nézetek azonossága folytán ui. a törvényjavaslatok országgyűlési tárgyalása inkább általános jellegű, s az — ennek meg-

felelően — inkább az általános indokolást erősíti meg, — a javaslat részletrendelkezéseivel, s így a részletes indokolással is a vita kevésbé foglalkozik (215—218. p.).

Mindebből Szabó Imre azt a következtetést vonja le, hogy az indokolásnak „nem kell túl részletesnek lennie és — a sok helyütt követett gyakorlattól eltérően — elsősorban nem a jogszabály nyelvtani, logikai vagy rendszertani értelmezésére kell irányulnia, hanem a társadalmi-történetire . . .” (218. p.). Hogy ezt az összegezésre helyes fényben lássuk, figyelembe kell venni, hogy a szocialista jogalkotásnak — az Alkotmányt követően — talán legjelentősebb eredménye, a Polgári Törvénykönyv — gondos és átfogó általános indokolás mellett rendkívül részletes szakaszonkénti indokolással készült, és hasonló módszerekkel készül a Ptk.-val jelentősegre vetekvő másik reprezentatív kódexünk, a Büntetőtörvénykönyv is. Ha elfogadjuk a fenti következtetést, az eddig alkalmazott módszer szükségtelenül túlméretezett, felesleges, esetleg egyes részeiben hibás. Azt meg kell szüntetni és helyette a műben hangsúlyozott indokolási szempontokra kell szorítkozni.

Úgy gondolom azonban, hogy e következtetés levonása előtt két döntőnek vélt és több nyomatékos támogató ellenérvet is figyelembe kell venni:

a) Az egyik döntő érvek tekintet azt, hogy az indokolás — a szakaszonkénti indokolás is — nem a javaslat technikai előkészítését végző munkatársak álláspontját, hanem a *miniszter*, sőt az újabb gyakorlat szerint a *kormány* álláspontját képviseli. Szabó Imre a kormány hiteles értelmezési jogát külön felhatalmazás nélkül is, a miniszterét a szokásos végrehajtási klauzula alapján elismeri (525—526. p.). Miért lenne helytelen, ha a kormány vagy annak egy tagja részleteiben is közli azokat az indokokat, amelyek a szabályozás részletmegoldásainak megválasztására indították, s így a kötelező erejű hiteles értelmezésnek kötetlenebb, rugalmasabb módon irányítja az egységes jogértelmezést (éppen a kezdeti időben, amikor az új jogszabálynak a jogtudatba való behatolása a legnehezebb, a félreértés, hibás értelmezés veszélye a legnagyobb).

b) Ennél még lényegesebbnek tartom azonban azt a szempontot, hogy a törvényjavaslat *részletes indokolása a jogalkotás színvonalának egyik leglényegesebb biztosítóka*. Ismeretes módon a jog szerepének ellátásához szükséges, de nem elégséges a célkitűzések helyessége. A társadalmi összefüggések helyes felismerése *mellett* szükséges a részletszabályok kicsiszolttsága, összehangoltsága is, s enélkül a legjobb szándékban fogant törvény is torz eredményre vezethet. E veszéllyel szemben tartom a törvényjavaslat részletes indokolását az egyik legfontosabb biztosítóknak. A törvényjavaslat előkészítője és benyújtója itt ad számot az ország színe előtt nemcsak arról, hogy a javaslat előterjesztésénél milyen általános társadalmi-gazdasági célkitűzések vezették, hanem arról is, hogy részleteiben milyen megfontolások alapján alakította ki a választott megoldásokat. Itt számol be arról, hogy merített-e és mennyiben a szocialista jogtudomány eredményeiből, hogy megvizsgálta-e a baráti államokban hasonló viszonyokra kialakított szabályokat s azok alapján mit tartott átvételre indokoltnak. Itt mutatja be, hogy az előkészítő munka során milyen mélyen tanulmányozta a korábbi jogszabály hatályossága idején kialakult gyakorlatot, azzal mennyiben ért egyet, illetve azon mennyiben kíván változtatni.

Nem állítom, hogy jogszabályaink részletes indokolásai ennek a színvonalnak minden esetben megfelelnek, s hogy még a legsikerültebbekben is ne lehetne szükség-telen, deskriptív jellegű részeket találni. Itt azonban a feladatot nem abban látom, hogy ezek miatt a részletes, szakaszonkénti indokolás *intézményét* vessük el, hanem, hogy azt minden esetben emeljük a Ptk.-indokolás és a Btk.-tervezet indokolás legsikerültebb részeinek színvonalára. Úgy gondolom, hogy ezekkel a szempontokkal szemben a műben felhozott ellenérvet nem elég nyomatékosak ahhoz, hogy a magyar jogéletnek egy *igen tekintélyes szocialista hagyományokkal rendelkező* és a jogalkotás magasabb színvonalát szolgáló intézményét elveszük vagy jelentőségében, tartalmában csökkentjük.

A kifejtett fő érvekhez még néhány támogató szempont is hozzá kívánkozik. Szabó Imre is megállapítja, hogy a részletes indokolást a gyakorlat kívánja (215. p.). Az így kívánt és várt indokolás a jogpropagandának alkalmas eszköze. A mű is rámutat arra, hogy éppen a részletrendelkezések azok, ahol a végső összefüggések feltárása a legnehezebb, s gyakran a vulgarizálás veszélyével fenyeget (111. p.), továbbá, hogy milyen nehézségeket jelenthet a törvényhozó akarat kifejtése akkor, ha az új törvény a korábbinak egy tételét elhagyja: alapul szolgálhat-e ez az *contrario* következtetéshez. Mindezekben a nehézségekben a részletes indokolás könnyen segíthet.

Ugyancsak a mű megállapítása, hogy az értelmező számára nagy segítséget jelent, ha a legiszlátív folyamatot végig követheti (543. p.), s ezt a segítséget éppen a részletes

indokolás adhatja meg a legalkalmasabb, a jogalkalmazók legszélesebb köre számára megismerhető módon.

S végül: legújabb és legértékesebb kódexeink *teljes indokolással* kerültek nyilvános vita elé. A nyilvános viták módszerét a jelentős jogalkotásoknál a jövőben is folytatni kívánjuk. Ez a módszer még azt az érvet is megerősíti, hogy a részletes indokolás nem kerül beható vizsgálat alá. A javaslat országgyűlési tárgyalása éppen azért nélkülözheti az aprólékos részletekben való elmerülést, mert ezt a vizsgálatot a javaslatok előkészítése társadalmi szinten már megelőzően biztosítja.

Összefoglalva a kifejtetteket, véleményem az, hogy a részletes indokolás rendszerének visszafejlesztése jogi életünket indokolatlanul szegényítené, s nem ebben, hanem az indokolások színvonalának továbbfejlesztésében kell e tekintetben a fejlődés útját megjelölni.